

УДК 811.161.2'373.611

Масицька Т. Є.
кандидат філологічних наук, доцент
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Суб'єктна і локативна семантичні залежності в реченнєвих конструкціях з предикатом „іти” в романах Олеся Гончара

Анотація

У статті розглянуто дієслівний предикат як організуючий компонент семантико-синтаксичної структури речення. У складі семантичних груп проаналізовано предикати із значенням руху і простежено функціонально-синонімічні різновиди предиката „іти” в структурі реченнєвих конструкцій. Визначено варіанти суб'єктної і локативної семантичних залежностей. За результатами дослідження зроблено висновок, що предикат із значенням „іти” формує суб'єктну і локативну семантичні залежності.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, предикат, суб'єктна семантична залежність, локативна семантична залежність.

Аннотация

В статье рассматривается глагольный предикат как центральный компонент семантико-синтаксической структуры предложения. Проанализированы семантические варианты предикатов действия. В составе семантических групп выделены предикаты со значением движения и систематизированы функционально-синонимические варианты предиката „идти” в структуре предложения. Определены варианты субъектной и локативной семантической зависимости. На основании результатов исследования сделан вывод, что предикат со значением „идти” формирует субъектную и локативную семантическую зависимость.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура предложения, предикат, субъектная семантическая зависимость, локативная семантическая зависимость.

Summary

The article deals with the problem of the verbal predicate as the main component in the semantico-syntactical sentence structure. Special attention is paid to the functional-synonymic varieties of the predicate „go”. Identify options of subject and locative semantic dependence. It is concluded that predicate with the meaning „to go” forms of subjective and locative semantic dependency.

Keywords: semantic and syntactic relations, predicate, subjective semantic dependence, locative semantic dependence.

В українському синтаксисі речення як предикативна одиниця мовної системи є ієрархічною структурою. Його формують синтаксичні одиниці, які скомпоновані в одне ціле семантико-синтаксичними відношеннями. У простому елементарному із семантичного погляду реченні семантико-синтаксичні відношення спрямовані від залежного компонента до опорного, який найчастіше виражений дієслівним предикатом. В елементарних реченнях предикатний компонент формує семантичні залежності різного типу. Семантика предиката формує структурну організацію речення і його компонентів, прогнозує тип семантичної залежності. Семантичні і формально-синтаксичні властивості предикатів утворюють різноманітні варіанти реченнєвих конструкцій. Семантика предиката дає змогу простежити диференціацію семантичних залежностей у відповідних моделях реченнєвих конструкцій. Все це свідчить про *актуальність* нашої статті.

В мовознавчих дослідженнях проблематика складу речення відображена в працях О. С.Мельничука, І.Р. Вихованця, А. П.Загнітка, Й. Ф.Андерша, І.І. Слинька, К. Г.Городенської, Н. В.Гуйванюк, М. В.Мірченка, К.Ф. Шульжука, О.Г.Межова та інших. Проте проблематика семантико-синтаксичної структури речення потребує подальшого дослідження та пошуку нових методів аналізу. *Мета* студії полягає в детальному дослідженні особливостей суб'єктної і локативної семантичних залежностей, що формують

предикати із семантикою „іти”. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) розглянути семантико-синтаксичну структуру речення; 2) схарактеризувати предикат як організаційний центр речення; 3) виділити синонімічні різновиди предиката з семантикою „іти”; 4) простежити функційні особливості суб’єктної і локативної семантичних залежностей у реченнєвих конструкціях.

Речення як основну синтаксичну одиницю переважно розглядають у трьох напрямках: формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному і комунікативному. З цього приводу Й.Ф.Андерш слушно зауважує: „Визнання за реченням багатоплановості дозволило вивчати його в різних аспектах – структурному, семантичному, комунікативному, номінативному, соціолінгвістичному, емоційному, стилістичному, функціональному та ін. При цьому з’ясувалася важливість кожного з цих аспектів, які допомагають повніше й глибше дослідити різні сторони речення” [1, 3]. Аналіз семантико-синтаксичної структури речення спрямований на розгляд реченнєвих конструкцій, що сформовані з семантичних компонентів. У кожній реченнєвій структурі спостерігаємо відношення між семантичними компонентами. Під впливом „відмінкової граматики” семантичну структуру речення пов’язують зі структурою ситуації. Семантичну структуру речення при цьому найчастіше визначають як сукупність відношень між предикатом і його аргументами, ізоморфних структурі ситуації, тобто відношень між процесами і їх реальними учасниками [5; 2; 3; 4].

Предикат є одиницею семантико-синтаксичної структури речення. В семантико-синтаксичній структурі речення категорія предиката займає домінуючу позицію. В.І.Кононенко вважає, що: „Вивчення властивостей предикатів різних типів буде неповним без звернення до їхньої взаємодії з актантами (суб’єктом, об’єктом тощо), оскільки ... в низці моделей розмежування суб’єкта й предиката здебільшого формалізоване й складає неподільний комплекс .... саме розгляд відношень предиката й суб’єкта відкриває перспективи означення „вічної” проблеми взаємозалежностей цих

компонентів (що визначальне – суб'єкт чи предикат) у теоретико-методологічному сенсі” [9, 17]. Предикатам властива реченнєвотвірна ознака, вони утворюють організаційний центр речення. Реченнєву елементарну конструкцію формують прості компоненти, поєднані в одне ціле семантико-синтаксичними відношеннями. Аналізуючи семантико-синтаксичну структуру речення, І.Р.Вихованець звертає увагу на типи семантико-синтаксичних відношень і поділяє їх на предикатні і субстанційні. Вчений констатує: „Предикатні відношення передають різні види ознак, субстанціальні – позначення різних власне-предметних функцій. Власне-предикатні і власне-субстанціальні семантико-синтаксичні відношення наявні тільки в семантично елементарних реченнях. В ускладнених реченнях функціонують вторинні предикатні семантико-синтаксичні відношення з різними семантичними нашаруваннями. Вторинні відношення виникають у результаті об'єднання двох або більше елементарних речень в одне ускладнене” [4, 31].

В українському мовознавстві донедавна використовувалася узагальнена класифікація предикатів, в якій було виділено два великих класи предикатів – предикати дії і предикати стану, які відбивають основне семантичне протиставлення всередині предикатних компонентів. Загальна система предикатів, на погляд А.П.Загнітка, сформована такими підкласами: 1) предикати дії (фізичного, мовленнєво-мисленнєвого спрямування тощо); 2) предикати руху; 3) предикати процесуальні; 4) предикати існування; 5) предикати стану; 6) предикати володіння, належності; 7) предикати сприйняття; 8) предикати місцезнаходження або статальної локалізації; 9) предикати кваліфікації; 10) предикати якісної характеристики (детермінації); 11) предикати тотожності; 12) предикати відношення; 13) предикати модального відношення [8, 611]. І.Р.Вихованець визначає предикати із семантикою „іти” як акціонально-локативні [4, 109]. На думку В.Г.Гака, класифікація предикатів є досить складним завданням, оскільки одні типи предикатів поступово переходять в інші [6, 682].

Від типу предиката, його лексико-семантичної природи залежить кількість учасників дії та їх рольовий статус. А.П.Загнітко зауважує, що відмінність акціонального предиката від статального зумовлює різницю і в семантичній структурі відповідних речень, пор.: *Хлопець грається* і *Хлопець спить* – у першому реченні семантична структура охоплює агенса і дію, у другому реченні – носія стану і стан [8, 599].

Предикат „іти” належить до групи предикатів руху. Ця група предикатів є досить поширеною і за аналізом художніх текстів Олеся Гончара – активно вживаною. Семантика предикатів руху позначає переміщення, яке здійснює діяч (суб’єкт). Семантична природа предиката з лексичним значенням „іти” формує в реченнєвій структурі відповідні семантичні залежності, зокрема суб’єктну семантичну залежність та локативну семантичну залежність. Локативна семантична залежність зазнає диференціації на локативну семантичну залежність, що позначає вихідний пункт руху, локативну семантичну залежність, що вказує на траєкторію руху, і локативну семантичну залежність на позначення кінцевого пункту руху.

Синонімічний ряд предиката „іти” становить системне утворення. Він об’єднує слова, що визначають одне поняття. До складу синонімічного ряду можуть входити слова, різні за походженням, але всі вони поєднані спільним основним значенням, передають одне поняття. Словник синонімів української мови наводить такі синоніми до предиката „іти (йти)”:

1. **[ЙТИ]** (роблячи кроки, пересуватися в просторі), **, ПРЯМУ**
 розм., розм., розм., розм.,
 розм., уроч., поет., розм., заст.;
 ] розм. (перев. широким, розміреним кроком); (поважно, з гідністю); (плавно або суцільною масою); розм. (перев. через силу); розм.,
 розм. (перев. у наказ. способі - швидко, енергійно); розм. (часто ступаючи); розм. (енергійно, ступаючи твердо, чітко); розм.,
 розм., розм. (далеко або неохоче); фам.,
 фам., фам. (на велику відстань) [11, 674].

У романах Олеся Гончара предикат із семантикою „іти” функціонує в різноманітних синонімічних варіантах. Помічено, що навколо предиката „іти” об’єднується ряд синонімів із різними лексичними значеннями: **іти**, напр.: *Ідеш наче ровом ...* (с.63); **ходити**, напр.: *(вони) ... ходили до школи* (с.21); ... *хто ходив* колись тут у бджолиній кольчужі ... (с.237); **виходити**, напр.: *Вийшли ми тоді з ним у поле ...* (с.230); *Вони <...> не мають права вийти* звідси за поріг (с.278); **пробиратися**, напр.: ... *в люту хуртовину кудись пробиравсь* уночі наш Художник (с.217); **піти**, напр.: *(Мина Омелькович) пішов* до них на толоку в найбільше їхнє шатро... (с.236); ... *(Заболотні) пішли й пішли* собі понад океаном ... (с.285); **пройти**, напр.: ... *де він пройшов* ... (с.84); **прямувати**, напр.: ... *прямує* назустріч нам ця постать ... (с.231); **крокувати**, напр.: ... *мандрівний Художник крокував* сягнисто кудись (с.242); **марширувати**, напр.: *Хлоп’я <...> марширувало* поперед батьків (с.296); **рухатися**, напр.: *Сонце <...> ніяк не хоче рухатись* до тієї позначки (с.65); *А там, дивись, ще інша рухається* в досвіткових полях ватага... (с.113); **рушити**, напр.: ... *Тамара <...> рушила* з ним до виходу (с.308); **пропливати**, напр.: ... *вона вміла в такі хвилини пропливати* залом ... (с.61); ... *дружини <...> пропливають* сюди й туди по залу (с.306); **брести**, напр.: ... *вона (Надька Винникова) раненько бреде* по коліна в росах на край садка ... (с.64); ... *бродить* Винниківна серед степу в самій сорочці (с.97); **перейти**, напр.: – *До кого через тисячу літ усе це перейде?* (с.215); **блукати**, напр.: ... *ти тут блукаєш* по межах або продовж польової доріжки (с.64); *Ми довго блукали* по розкиданому на пагорбах Козельську ... (с.213); **шмигляти**, напр.: ... *навіть найменші дівчатка-підлітки шмигляють* тут ... (с.94); **підступити**, напр.: *Так нам хочеться підступитись* до неї (райдуги) на коротку відстань ... (с.95); **котитися**, напр.: ... *(баба Буберенчиха) ... клубком котилася* посеред вулиці... (с.97); **никати**, напр.: ... *(Винниківна) ... никає* довкруг хутора, мов біла мана ... (с.97); **прямувати**, напр.: *Кудись він (Художник) прямував* (с.217); **вештатися**, напр.: *На території станції <...> вештаються* військові цивільні з лопатами ... (с.27); **наближатися**, напр.: *А тільки Софійка стала наближатися* до зенітниць

(с.28); **топтати**, напр.: ... *багато хто з хутірських <...> топтали* стежки туди та відтіль (с.19); **ступати**, напр.: ... *Тамара в супроводі Дударевича ступала по залу вільно ...* (с.303); **шугнути**, напр.: ... *він уже шугнув між машин ...* (с.320); **простувати**, напр.: *Повільною ходою простує* людина на курган ... (с.517).

В утворенні реченнєвих конструкцій з предикатом „іти” центральну позицію займають предикат і суб’єкт. М.В.Мірченко слушно зауважує: „Речення в елементарному своєму вияві будується навколо одного предиката як логіко-семантичного явища і одночасно явища семантико-синтаксичного. На логіко-семантичному рівні предикат, типовою реалізацією якого в українській мові є дієслово, розглядають як пропозиційну функцію, що відтворює той чи той „стан речей” в об’єктивній дійсності” [10, 110-111].

В романах Олеся Гончара суб’єктну семантичну залежність при дієслівних предикатах із семантикою „іти” переважно утворюють: 1) власні назви осіб, напр.: *Мати Софійчина та її сусідка, тітка Василина <...> повагом ідуть в упряжці ...* (с.23); *Вийде Роман (у двір) і дивиться* (с.87); 2) загальні назви осіб, напр.: ... *(чоловік) <...> пішов і пішов шляхом до села* (с.84); 3) іменники, що позначають неістот, напр.: ... *скільки ж по них (вуличках) покоління перейшло ...* (с.63); 4) іменники, що мають значення певної сукупності, напр.: *Гуртик хлоп’ят шугає в снігах ...* (с.116); *Недарма вся дипломатська дітвора так лине до неї ...* (с.288); 5) займенники, напр.: *...прийдуть ваші-наші (у село) ...* (с.21); ... *хто з ким пішов у лісосмугу на побачення* (с.240); ... *ми <...> бредемо (додому)* (с.62); ... *вона <...> навмисне заходила бродити по неймовірної пишності килимах ...* (с.309); 6) абстрактні назви, напр.: ... *Як поволі там рухався час* (с.61); 7) назви птахів, напр.: ... *по них (полотнах) гуси не ходили ....* (с.93); 8) назви комах, напр.: *Ось знов котрась (бджола) <...> просто біля тебе йде на посадку ...* (с.66); 9) різноманітні явища природи, напр.: *напр.: Грім уже відкотивсь за Улинівку* (с.62); ... *дощ <...> лине, мов з відра* (с.62); 10) іменники зі значенням чоловічого і жіночого роду, напр.: ... *виповзають на світло неонів різні*

*невдахи ... (с.309); 11) назви предметів, напр.: **Автомобілі** йдуть крилом до крила (с.319). Зазначені вище реченнєві конструкції потребують функціонування суб'єктної та локативної семантичних залежностей. Іноді в романах Олеся Гончара використані речення, в яких при аналізованому предикаті функціонує лише суб'єктна семантична залежність, напр.: **Все** пройшло добре! (с.281); – Хоча **боротьба** йде, здається, з перемінним успіхом (с.289).*

Локативна семантична залежність, яку формують предикати із семантикою „іти”, виражена синтаксемами, що позначають вихідний пункту руху, траєкторію руху і кінцевий пункт руху і вживаються з прийменниками: *від, з, з-за, з-поза, з-над, з-понад, з-побіч, з-поперед, з-поміж, з-проміж, з-межі (з-між), з-посеред, з-позад* (позначення вихідного пункту руху); *в, на, до, всередину, наперед, назад, у бік, у напрямі, у напрямку* (на позначення кінцевого пункту руху); *вдовж, вздовж, мимо, подовж, поздовж, до, поперек, уперек, через, повз, попри* (на позначення траєкторії руху). Локативна семантична залежність функціонує в таких реченнєвих конструкціях: 1) локативна семантична залежність на позначення вихідного пункту руху, напр.: *... вже з **ярмарку** йдеш ... (с.232); ... вона із своїм Дударевичем вийшла з висотного ліфта ... (с.302); 2) локативна семантична залежність на позначення траєкторії руху, напр.: (Тамара) ... гордовито йшла **упродовж вітрин** ... (с.311); ... Тамара ... блукає **серед** придорожніх **шовковиць** (с.253); - **Ідіть гуляйте (берегом)** (с.285); ... подружжя <...> саме проходило **берегом** із своїм хлопчиком (с.296); ... Тамара <...> по таких **килимах** ступала вперше (с.302); ...(Тамарі) ... хотілось брести й брести по цих сивих травах розкошляної ілюзорної савани (с.302); 3) локативна семантична залежність на позначення кінцевого пункту руху, напр.: ... вони знов вискочили **на трасу** (с.281); ... він зайшов **до автобуса** (с.282). В досліджуваних реченнях також функціонує локативна семантична залежність, що позначає: 1) результат дії, напр.: ... з Надькою нібито в нього йшлося **до шлюбу** ... (с.97); 2) кінцевий результат, напр.: ... йому (люди) йшли **назустріч** (с.213); 3) власну назву особи, напр.: ...*

ми цілою ватагою ходитимем **до Романа Винника** ... (с.64); **До Тамари** мовби тільки зараз дійшло ... (с.312); 4) абстрактне явище, напр.: – Тільки вийду з **кризи** ... (с.215); ... йде це в них **від самої душі** (с.318); ... **Пройти крізь жорна літ** (с.316); 5) назви фауни, напр.: – **Мамо, ти підеши з нами до дельфінів** (с.289); 6) назва народностей, напр.: – **До речі, нам завтра ж до африканців на прийом іти** (с.293); 7) назви осіб, виражених займенником, напр.: ... **Тамара підійшла до них** ... (с.307); 8) узагальнення, виражене займенником, напр.: (Соня) <...> **на все пішла** (с.317); 9) назви предметів, напр.: **Дударевич підійшов до телевізора** (с.312). Іноді письменник використовує речення, в яких суб'єктну або локативну семантичні залежності необхідно визначити із контексту, напр.: **Ішла і без стриму виливала мені, малознайомій людині, своє материнське горе** (с.286); **Звичайно ж, ідемо всі** (с.289); ... **ішли мовчазні** ... (с.29).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Поєднання предиката і семантично залежних компонентів можливе на основі їхньої семантичної сумісності. Олесь Гончар відбирав найточніші лексеми, прагнув знайти саме те слово, що чітко відповідає мовній ситуації, характеризує мову персонажа. Письменник використовував максимально можливу кількість синонімів, за допомогою яких передав різноманітні асоціації, місцевий колорит. Порівняно з іншими частинами мови, дієслівна синоніміка представлена в загальнонародній мові значно ширше, ніж синоніміка інших частин мови. Специфіка дієслівного предиката з його різноманітними категоріями і формами дає можливість широко використовувати дієслівні синоніми як в прозових, так і поетичних текстах. Специфіку досліджуваних предикатів із семантичним значенням „іти” становить те, що вони формують суб'єктну і локативну залежності. Слід зазначити, що семантична залежність є складним і багатоаспектним явищем, вивчення якої потребує подальших досліджень семантико-синтаксичної структури речення.

Література

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К.: Наук. думка, 1987. – 191с.
2. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В.В.Богданов. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 200 с.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
5. Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики: (Семантическая интерпретация „глубинных” и „поверхностных” структур) / В. Г. Гак // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1969. – С.77-85.
6. Гак В. Г. Теоретическая грамматика русского языка / В. Г. Гак. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
7. Гончар О. Вибране / О. Гончар / Упорядкування та передмова Оксани Савченко. – Х.: Прапор, 2008. – 720 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ „ВКФ „БАО”, 2011. – 992 с.
9. Кононенко В. І. Вступ. Предикатоцентрична теорія в логіко-граматичному вимірі / В. І. Кононенко // Предикат у структурі речення : монографія / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – 408 с.
10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія / М.В.Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл.– Луцьк: РВВ „Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
11. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999 – 2000. – Т.1. – 1026 с. – (словники України)